

Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи, составил Василий Васильевич Зверинский, Санкт-Петербург 1890, изд. II, книги I-III, Санкт-Петербург 2005, 1048 с.

Życie duchowe Kościoła wschodniego cechuje wielkie bogactwo form, wśród których najbardziej doskonałą jest monastycyzm. W przeciwieństwie jednak do życia zakonnego na Zachodzie, w monastycyzmie wschodnim nie ma wielu reguł. Brak różnorodności reguł wynika z samej koncepcji życia monastycznego, którego jedynym celem jest zjednoczenie z Bogiem w całkowitym wyrzeczeniu się życia świeckiego. Monastycyzm ma charakter wyłącznie kontemplacyjny¹. Życie monastyczne odgrywało i odgrywa ważną rolę w funkcjonowaniu Kościoła wschodniego. Klasztory zawsze były źródłem życia duchowego, stając się w ten sposób fundamentem chrześcijaństwa. Ośrodki klasztorne wpływały na kształt prowadzonej przez państwo polityki. Władcy traktowali mnichów jako osoby o niekwestionowanym autorytecie, których głos był zwykle brany pod uwagę w polityce państwowej.

Życie monastyczne zapoczątkował św. Antoni Wielki (zm. 356 r.). Monastycyzm zaczął kształtować się głównie na terenie Górnego Egiptu. Największy ośrodek zakonny św. Katarzyny powstał na Półwyspie Synajskim. Wielkie zasługi w rozwoju monastycyzmu wniósł mnich Pachomiusz (zm. 347 r.), który postulował wypełnianie słów Ewangelii poprzez życie we wspólnocie. Działania Pachomiusza doprowadziły do stworzenia przez niego pierwszej reguły zakonnej, porządkującej w szczegółach zasady życia monastycznego. Reguła św. Pachomiusza, po udoskonaleniu jej przez św. Bazylego Wielkiego (zm. 379 r.), stała się obowiązującą w całym Cesarstwie Bizantyjskim. W klasztorach egipskich pisano i czytano święte księgi w języku koptyjskim. Ośrodkom tym przypisuje się powstanie w IV w. odrębnego ruchu monastycznego, posługującego się językiem greckim. Proces ten umożliwił przekład zasad życia klasztorowego na grecki i opracowanie wspomnianej już reguły św. Bazylego.

W czasach cesarza Justyniana I (527-565) ruch monastyczny uległ podziałowi na narodowe ruchy zakonne. W ten sposób powstały zakony greckie, syryjskie, koptyjsko-egipskie, ormiańskie i łacińskie. W I połowie IV w. mnisi koptyjsko-egipscy przyjęli regułę św. Pachomiusza. W II części tego stulecia reguła św. Bazylego zaczęła obowiązywać w zgromadzeniach greckich. W połowie VI w. zakonnicy klasztorów łacińskich przyjęli regułę św. Benedykta.

¹ W. Łoski, *Teologia mistyczna Kościoła Wschodniego*, Warszawa 1989, s. 14-15.

Wpływy monastyczne z ośrodków greckich promieniowały na Europę Wschodnią i Środkową. Szczególną rolę odegrał konstantynopolitański klasztor św. Teodora Studyty. Praktykowana w nim reguła zwana później studycką, obok bazylikańskiej, została powszechnie przyjęta przez monasterium bizantyjskie i słowiańskie. Twórcą reguły był św. Teodor Studyta (zm. 826 r.), który dążył do zachowania ubóstwa indywidualnego mnichów żyjących we wspólnocie. Reguła studycka tylko nieznacznie odbiegała od reguły św. Bazylego Wielkiego. Klasztor św. Teodora Studyty, wyposażony w bogatą bibliotekę, stał się ważnym ośrodkiem kultury prawosławnej, oddziaływującej na inne monasterium wschodnie.

W okresie późniejszym szczególną rolę zaczęły odgrywać monasterium greckie na Górze Athos. Pierwsze wspólnoty zakonne pojawiły się tam już w X w. Z czasem liczba ich powiększała się, tworząc swoistą „republikę mnichów”, zróżnicowaną pod względem narodowościowym. Symbolem serbskiego monastycyzmu był klasztor Chilandar powstały 1198 r. Bułgarzy w II połowie XIII w. założyli monaster Zografu. Monastycyzm ruski reprezentował powstały w 1169 r. klasztor św. Pantelejmona. Czasy swojej świetności Góra Athos przeżywała w XVI stuleciu, kiedy liczba mnichów doszła tam do około 20 tysięcy.

Klasztorium greckie wywarły dominujący wpływ na życie monastyczne na Rusi. Najlepszym przykładem powiązań Rusi Kijowskiej z Bizancjum jest św. Antoni Pieczerski — założyciel Ławry Kijowsko-Pieczerskiej. Innym przykładem powiązań Księstwa Moskiewskiego z klasztorami athoskimi są postaci Nila Sorskiego i Maksyma Greka. Równie istotne znaczenie w rozwoju życia zakonnego na ziemiach ruskich miały związki Rusi z Serbią. Serbskie monasterium od początku istnienia państwa serbskiego (XII w.) oddziaływały na pozostałe ziemie słowiańskie. Głównym patronem i organizatorem życia klasztornego w Serbii był św. Sawa. Symbolem kontaktów rusko-serbskich są mnisi Cyprian i Pachomiusz, którzy zostawili po sobie bogate ślady obecności w kulturze Rusi Moskiewskiej.

W odnowionym państwie bułgarskim w XIII-XIV w. nastąpił nowy etap rozwoju monasterium, które stały się ważnymi ośrodkami nowych prądów religijno-kulturalnych Bizancjum. Symbolicznego znaczenia nabrał monasterium rylski powstały jeszcze w X w. za sprawą św. Jana Rylskiego. W przypadku ośrodków rumuńskich znaczące miejsce zajmuje grupa monasterium bukowińskich wzniesionych w XV-XVI w., która nieprzerwanie zachowywała ciągłość życia monastycznego.

Monasterium poprzez swoje bogactwo duchowe i ogromne znaczenie w rozwoju kulturalno-religijnym krajów, znajdujących się w kręgu bizantyjsko-słowiańskim, weszły na stałe do ich historii. Na obszarach nowo schryścianizowanych, zanim doszło do ukształtowania się struktury kościelnej, powstawały ośrodki zakonne. Proces ten był szczególnie widoczny na obszarze podległym cywilizacji bizantyjsko-słowiańskiej. Jeżeli w Europie Zachod-

niej kultura formowała się pod wpływem miast i uniwersytetów, to w Europie Wschodniej decydujące znaczenie w jej rozwoju miały ośrodki życia monastycznego. Klasztory zasobne w biblioteki, warsztaty kopistów i ikonopisów stały się centrami duchowymi oddziaływującymi na wszystkie warstwy społeczne².

Głęboka tradycja życia monastycznego, tkwiąca swymi korzeniami w czasach Rusi Kijowskiej, swoją kontynuację znalazła w prawosławnych ośrodkach klasztornych na terenie Europy Środkowo-Wschodniej. W drugiej połowie XV stulecia można zaobserwować powstanie nowych centrów zakonnych. Proces ten nasilił się za panowania dwóch ostatnich Jagiellonów. Rozwój życia zakonnego był efektem wielu czynników. Jednym z nich było przybycie z terenów byłego Cesarstwa Bizantyjskiego i z Bałkan znacznej grupy mnichów, głównie pochodzenia greckiego, bułgarskiego i serbskiego. Po upadku Konstantynopola Turcja zaczęła zagrażać południowym ziemiom Wielkiego Księstwa Litewskiego. Pod wpływem zagrożenia tureckiego wielu mnichów z prawosławnych ośrodków klasztornych Braclawszczyzny i Kijowszczyzny przeniosła się na północ, dając początek licznym monasterom na ziemiach Wielkiego Księstwa Moskiewskiego, Mołdawii, Wielkiego Księstwa Litewskiego i Podlasia.

Życie monastyczne odgrywało ważną rolę w życiu społeczności prawosławnej Europy Wschodniej. Wierni często pielgrzymowali do monasterów, duchowych centrów swego Kościoła. Szczególne znaczenia nabierały te ośrodki zakonne, w których znajdowały się cudowne ikony lub relikwie świętych. Monastery były centrami życia kulturalnego i oświatowego. Podobną rolę pełniły prawosławne wspólnoty monastyczne na terenie Księstwa Moskiewskiego, a następnie Rosji. Mnisi wielkich i małych ośrodków zakonnych kontynuowali wielką tradycję wschodniego życia monastycznego.

*

Właśnie monasterom na terenie Imperium Rosyjskiego zostało poświęcone wydanie *Material dla istoriko-topograficznego issledowanija o prawosławnych monastyriach w Rossijskoj impierii* przygotowane przez znakomitego historyka Wasyla Wasilewicza Zwierinskiego. Praca ta była uważana za podstawową dla poznania dziejów rosyjskich ośrodków zakonnych. Praca składa się z trzech tomów. Tom pierwszy, wydany w Petersburgu w 1890 r., zawiera zestawienie 594 monasterów przemianowanych ze starszych i wykaz powołanych nowych ośrodków zakonnych w latach 1764-1795. Kolejny wolumin, który się ukazał w 1892 r., obejmuje ośrodki zakonne, które były „sztatnymi” w latach 1764, 1786, 1795. Monastery te były wspierane przez państwo rosyjskie i odpowiadały okresowym kryteriom ekonomicznym i organizacyj-

² A. Mironowicz, *Wprowadzenie*, [w:] *Życie monastyczne w Rzeczypospolitej*, pod red. A. Mironowicza, U. Pawluczuk i P. Chomika, Białystok 2001, s. 5-7.

nym. Tom trzeci, wydany w 1897 r., został poświęcony zamkniętym ośrodkom klasztorным za panowania cesarzowej Katarzyny II. W sumie w trzech woluminach zostały opisane dzieje 2300 monasterów.

Pracę Wasyla Wasilewicza Zwierinskiego wykorzystywało wiele pokoleń badaczy dziejów Kościoła prawosławnego w Rosji, Białorusi, Ukrainie i krajach nadbałtyckich. Z czasem dostęp do tej publikacji stawał się coraz bardziej utrudniony i zachodziła konieczność wznowienia tej publikacji. Niestety, tego typu inicjatywy nie mieliśmy aż do 2005 r. Na przeszkodzie stały nie tylko względy finansowe, ale nade wszystko niezbędny był ogromny wysiłek edytorski w przygotowaniu tego typu wydania. W tej sytuacji szczególnego znaczenia nabiera powtórne wydanie książki *Material dla istoriko-topograficzeskogo issledowanija o prawoslawnych monastyriach w Rossijskoj impierii*. Trzy tomy ukazały się w jednej pozycji książkowej i zostały poprzedzone krytyczną analizą publikowanego dzieła. Redaktor wydawnictwa Dmitrij Michajłowicz Bułanin w swym słowie wstępnym zwraca uwagę na wartość naukową pracy Wasyla Wasilewicza Zwierinskiego i na jej ciągłą aktualność dla badań naukowych. Z kolei inny historyk rosyjski D. E. Lewin w części poprzedzającej wydawnictwo dokonał charakterystyki licznych prac naukowych Wasyla Wasilewicza Zwierinskiego, poświęconych monasterom na terenie Imperium Rosyjskiego. Z charakterystyki tej wynika, że autor trzytomowego dzieła opublikował w periodykach naukowych i cerkiewnych dziesiątki pomniejszych prac na temat rosyjskich ośrodków zakonnych. Wieloletnie prace badawcze pozwoliły mu na dokonanie syntezy, której rezultatem stał się *Material dla istoriko-topograficzeskogo issledowanija o prawoslawnych monastyriach w Rossijskoj impierii*.

Nie ulega wątpliwości, że powtórne wydanie tej pracy zasługuje na uwagę i jest ważnym osiągnięciem edytorskim. Fakt, że wydanie to ukazało się z krytyczną redaktorską oceną dzieła i charakterystyką prac jego autora podnosi znaczenie tego wydawniczego przedsięwzięcia. Praca ukazała się nakładem wydawnictwa „Dmitrij Bułanin” pracującego na potrzeby Instytutu Literatury Rosyjskiej Akademii Nauk Rosji w Petersburgu. Szkoda tylko, że tak cenne z punktu widzenia naukowego i edytorskiego przedsięwzięcie nie uczyni dzieła Wasyla Wasilewicza Zwierinskiego bardziej dostępnym czytelnikowi. Praca bowiem ukazała się w nakładzie 1000 egzemplarzy, co, zważywszy na ogromne zainteresowanie czytelników, jest liczbą stanowczo niewystarczającą. Z pewnością tego typu opracowanie musi znaleźć się w naukowych bibliotekach Rosji, Białorusi, Ukrainy, Litwy, Łotwy, Estonii i Polski. Recenzowana praca ma szczególne znaczenie w przypadku ziem białoruskich, albowiem obejmuje ona losy wszystkich monasterów, które funkcjonowały na tym obszarze w XVIII-XIX stuleciu.

Antoni Mironowicz
Białystok